

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE İLETİŞİM

Gülcennet ÖZTÜRK ÇELEBİ*

Özet

İnsan, yazıyı icat ettiğinde muhtemelen bugünün yapay zekaya ulaşan teknoloji devrimlerinin önünü açacağını düşünmemiştir. Oysa bugün teknoloji bundan binlerce yıl önce hayal edilemeyecek bir noktaya ulaşmış durumdadır. Özellikle yazılı uygarlıkla beraber bilginin kayıt altına alınmasında büyük bir adım atılmış ve bu adım her bir yenilikle bugünün iletişim dünyasına biraz daha yaklaşmıştır. Ancak yazının ortaya çıkmasına neden olan asıl adımlar, tarih öncesi dönemlere uzanmaktadır. Tarih öncesi çağlar, henüz yazının bulunmadığı dönemleri kapsamaktadır. Dolayısıyla Paleolitik Dönem-Eski Taş Çağı gibi kavramlar aynı zamanda tarih öncesi dönemleri ifade etmektedir.

Eski Taş Çağı iletişim açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Eski Taş Çağı'nda kullanılan aletler, insanın dünyayla ve diğer bireylerle kurduğu iletişimin bir parçasıdır. Birer iletişim simgesi olarak kabul edilebilecek olan bu aletler, insanın teknolojik gelişiminin geldiği noktayı göstermesi açısından son derece önemlidir. Paleolitik dönemlerin ele alındığı bu çalışma, söz konusu dönemlerin iletişim simgelerini betimsel bir analizle açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında yazılı uygarlığın öncesinde insanın dünyayla ve diğer bireylerle nasıl iletişim kurduğu anlatılmaktadır. Bu kapsamda, Eski Taş Çağı'nın ilk iletişim şekilleri ve bu iletişimin bir yansıması olarak kullanılan aletler ele alınmaktadır. Ayrıca bu aletlerin önemli bir parçası olan ve bellek yardımcısı görevi de gören hesaptaşları da, çalışma kapsamında açıklanmıştır. Bütün bu aletlerin dışında, yazısı olmayan bir uygarlığın temsilcisi olan 'Qipu'lar da, yazı dışında kullanılan bir iletişim aleti olduğu için önemli görülmüş ve çalışmada bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paleolitik dönemler, Antik Çağ, yazısız uygarlık, Eski Taş Çağı, iletişim tarihi.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi

COMMUNICATION IN THE PREHISTORIC AGES

Gülcennet ÖZTÜRK ÇELEBİ*

Abstract

When the people invented the writing, he did not think it would open the way for technology revolutions that probably achieved today's artificial intelligence. However today technology got up to a point that can not be imagined thousands of years ago. Especially with the written civilization, a great step has been taken in recording the information and this step has been a little closer to today's communication world with every innovation. However, the main steps leading to the emergence of the writing extend back to prehistoric times. Prehistoric times include periods when there is no writing yet. Therefore, prehistoric periods also include concepts such as the Palaeolithic period - Old Stone Age.

The old stone age has become an important turning point in terms of communication. The tools used in the old stone age are a part of the communication that people make with the world and other individuals. These tools, which are communication symbols, are extremely important in terms of showing the point where human technological development comes to. This study, which deals with the Palaeolithic periods, aims to explain the communication symbols of the related periods with a descriptive analysis. In the context of the study, it is explained how human beings communicate with the world and other individuals before the written civilization. In this context, the first forms of communication of the old stone age and the tools used as a reflection of this communication are discussed. In addition, tokens which are important part of these tools and also function as memory helper, are also explained in the scope of the study. Apart from all these tools, the Qiupu, which is a representative of civilization without writing, was considered important because it was a communication tool used outside of writing and was mentioned in the study.

Keywords: Paleolithic periods, Ancient Age, civilization without writing, Old Stone Age, history of communication.

* Lecturer/PhD, Çukurova University, Faculty of Communication

Giriş

Sümerlerin yazıyı bulmasıyla beraber kendini diğer kuşaklara aktarmanın kalıcı bir yolunu bulan insan, aslında başkalarıyla olan iletişimini çok daha uzun yıllar önce başlatmıştır. İnsan, mücadelesini önce var olmaya çalışarak doğaya karşı vermiş ardından büyük topluluklar oluşturarak bu mücadele alanını genişletmiştir. Onun bu var olma mücadelesi iletişim dediğimiz kavramın gün be gün önem kazanmasının yolunu açmıştır.

Hayatta kalma mücadelesinde doğadan sonuna kadar faydalanma yoluna giden insan, Eski Taş Çağı'nda önce doğanın kendisine sunduğu araçları olduğu gibi kullanmış ancak zaman içerisinde bu araçlara şekil vermeyi öğrenmiştir. İnsanın doğadan kendi istediği yönde faydalanmaya başlaması da büyük iletişim devrimlerinin yolunu açmıştır. Başlangıçta insan beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için alet kullanırken, zamanla topluluk içerisinde bir yaşam geliştirmiş ve dolayısıyla hem ihtiyaçları, hem de iletişimsel araçları çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Bu da tarih öncesi dönemlerin iletişim biçimleri ve araçları üzerinde etkili olmuştur.

Tarih öncesi dönemlerde kullanılan aletleri insan iletişimin bir sembolü olarak değerlendirmek de mümkündür. Sembol aynı zamanda, kendi içerisinde kodları bulunan bir iletişim dilidir. Günümüzde bazı iletişim bilimcileri "insanların dili kullanmalarında, simge, sembol, mit ve ikon üretmelerinde, bunlardan hareketle kültür oluşturmalarında, oluşturdukları kültürü zamansal ve uzamsal düzlemde yaymalarında, kalıcı kilmalarında, geliştirmelerinde iletişimin olmazsa olmaz bir role sahip olduğu" (Güngör, 2017: 25) görüşünde birleşmektedir. Dolayısıyla semboller vasıtasıyla bugüne dek ulaşabilen tarih öncesi dönemleri de bir yanıyla iletişimin bir uzantısı olarak kabul etmek gerekmektedir.

Doğanın bütün müdahalelerinden korunmayı başararak, tarihin en uzak dilimlerinden bugüne dek gelmeyi başaran, bazen bir taş parçası, bazen mezarların içerisinde bulunan nesnelere, bazen boyanın kullanılma şekli, bazen şekil verilmiş bir kil bize, geçmiş dünyanın insanının nasıl düşündüğünü anlama fırsatı sunmaktadır. Çünkü bu nesnelere o dönemin insanlarını, onların yaşam biçimlerini, kültürlerini vs. sembolize eder.

Sembolizmin tarihi, her şeyin sembolik bir değerinin de olduğunu göstermektedir. Aslında, tüm evren potansiyel bir semboldür. Taşlar, bitkiler, hayvanlar, dağlar, vadiler, güneş, ay, rüzgar, su ve ateş gibi doğal nesnelere ya da evler, tekneler, arabalar gibi insan yapımı nesnelere, hatta sayılar ile üçgen, kare ve daire gibi soyut formlar (Jaffe, ty.: 232) da birer semboldür. Dolayısıyla insan kendini sembollerle de anlatmaktadır. Her sözcüğün altında onlarca farklı anlam yatabildiği gibi, her nesne de ayrı bir anlamı temsil edebilmektedir. O nedenle yazının icadından önce kullanılan nesnelere de birer sembol olarak değerlendirilmektedir.

Bir kelime veya bir resim asıl anlamından daha fazlasını ima ettiğinde semboliktir (Jung, ty.: 21). Mağara duvarlarına çizilen resimler de bu kapsamda de-

ğerlendirildiğinde, karşımıza bir resimden daha fazlası çıkmaktadır. O dönemin insanının ne düşündüğü, nasıl beslendiği ya da inanç şekli bu resimler üzerinden okunabilmektedir. Ya da gelişigüzel şekillendirilen bir kil, bir toplumun hesap biçimini gösterebilmektedir. Bu nedenle tarih öncesi dönemlerin her adımı birer iletişim sembolü olarak değerlendirilmelidir.

İnsanlığın antik tarihi, günümüze ulaşan sembolik imgeler ve efsanelerde bugün yeniden keşfedilmektedir (Henderson, ty.: 106). Arkeolojik kazılar da bu keşfin bir parçasıdır. İnsanlığın takdirine sunulan her yeni keşif de bizi Eski Taş Çağı'nın insanına iletişimsel anlamda biraz daha yakınlaştırmaktadır. Bu açıdan önem taşıyan bu çalışma, tarih öncesi dönemlerde kullanılan iletişimin betimsel bir şemasını sunmaktadır.

Eski Taş Çağının İletişim Sembolleri

İnsanın varoluşunun bir parçası olan iletişim, tarihin her evresinde dönemin koşulları çerçevesinde can bulmuştur. İnsan başkalarıyla etkileşim halinde oldukça, bu iletişimi sağlayacak aletler icat etmiştir. Bu aletler de dünden bugüne gelişme göstererek, bugün dijital bir çağın oluşmasına neden olmuştur.

İletişimin rolü, insanın önce doğaya karşı olan mücadelesinde sonra da kabileler, klanlar, milletler, kastlar ve nihayet sınıflar arasındaki mücadelelerde her zaman merkezi olmuştur (Siegelau, 1979: 11). Dolayısıyla iletişimin tarihi neredeyse insanlığın tarihinin de başlangıcına kadar uzanmaktadır.

Bilim insanlarının DNA incelemeleriyle insanın kökeninin 5 ile 8 milyon yıl öncesine dayandığı (Haviland vd. 2008: 61) düşünülmektedir. İnsanlığın bu kadar uzun bir süre içerisinde büyük teknoloji devrimleri gerçekleştirdiği aşikardır. Önemli olan hangi gelişmelerin bu teknolojileri öncellediğini doğru analiz etmektir. İnsanın Eski Taş Çağı'nda kullandığı aletleri ya da iletişimsel sembolleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Öte yandan "gelişmiş iletişim araçları sayesinde sürdürülebilir insan kültürü, atalarımızın karmaşık bir dil ve alet kullanımı için gereken fiziksel kapasitelerini geliştirmeleriyle ortaya çıkmıştır" (Haviland vd. 2008: 51). Dolayısıyla ilk insanın kullandığı aletler bir yandan da bugünün modern kültürlerinin altyapısını oluşturan bir işlev görmüştür.

İlk insanlar başlangıçta doğanın kendilerine sunduğu besinleri toplayarak ve vahşi hayvanları avlayarak hayatlarını sürdürmüştür. "İnsanlığın bu evresine arkeologlar Paleolithic, jeologlar da Pleistocene" (Saran, ty.: 145) adını vermiştir.

Bir başka ifadeyle taş alet yapım teknikleri Paleolitik olarak adlandırılmaktadır. Grekçe 'eski' ve 'taş' köklerinden gelen Paleolitik (ya da Eski Taş Çağı) alt, orta ve üst olmak üzere (Kottak, 2001: 206) üçe ayrılmaktadır. Bu dönemlerde insanlık her biri bir önceki evreden daha gelişmiş olmak üzere kendi dönemi için önemli olan iletişim sembolleri yaratmıştır.

İnsanın ürettiği her bir alet, o dönemde yaşanan mücadelelerin bir ürünü olarak iletişim tarihindeki yerini almıştır. Bu mücadele bazen doğaya, bazen kendine, bazen de topluma karşı verdiği bir mücadeledir. Bu mücadele de göz önünde bulundurulduğunda bir aletin kullanılma şekli, o aleti kullanan toplumu ve kültürü anlamaya yönelik ipuçları sağlamaktadır.

İletişim teknolojisi ve teknolojik ürünler toplumsal yapının üretim biçimi ve egemenlik ve mücadele koşullarında ele alınıp değerlendirilmelidir. Örneğin, İranelilerin eski çağlarda ana-yollar boyu kurdukları iletişim zinciri, İran toplum yapısının hükmettiği topraklarda kurduğu dış-egemenlik iletişim sistemini anlatır. Hitit ve Sümerlerin yazıtları Hitit ve Sümer medeniyetini anlatırken, aynı zamanda iç-egemenliğin iletişimini heceler. İletişimin örgütlü yaşamın toplumsal üretim biçimi ve ilişkileri, egemenlik ve mücadele koşulları içinde incelenmesi ve anlamlandırılması gerekir. Bu tür yaklaşım, iletişimin aslında ne ve nasıl olduğunu sağlıklı olarak (Erdoğan, 1999: 16) anlamamızı sağlamaktadır.

Örneğin bundan 32.000 yıl önce boyanan ve Güneydoğu Fransa'daki bir tepenin eteğindeki Chauvet Mağarası'nda bulunan bir duvar, atalarımızın sanatsal yaratıcılığı konusunda bir kanıt niteliğindedir. Buzul çağı imgelerinin olduğu duvarda ayı, bizon, at, mamut, gergedan gibi hayvanlar ve çeşitli simgeler bulunmuştur. En eski taş aletler ise 2.5 ve 2.6 milyon yıl öncesine (Haviland vd. 2008: 145-146) kadar gitmektedir. İşte bu kanıtlar aynı zamanda insanın iletişim kurmaya başladığının da göstergesidir. Dolayısıyla yazının bulunmasının öncesini ifade eden tarih öncesi çağlar, iletişim tarihinin önemli bir parçası konumundadır.

Tarih öncesi dönemlerde de iletişim kuran insanın, o dönemdeki yapısını anlayabilmek için kullandığı aletleri incelemek gerekmektedir. İnsanın ilk iletişimi belki de ilkel çağırma şeklinde gerçekleşmiştir.

İletişimin vücut hareketi, itme ve dürtme, vücut kokusundaki değişme gibi iletişimin diğer fiziksel yanları vardır. Bu yanlarıyla birlikte, ilk iletişim biçimleri sessel, fiziksel ve jestseldi (sözlü olmayan iletişim). İlk insanın kendi doğası ve insan çevresiyle işaretlerle, oklarla, ağaç mızraklarla, taşlarla ve basit seslerle gerçekleştirilen iletişim tarzı yer/uzay bakımından 'aynı yerdeliğe' ve zaman bakımından ise 'aynı andalığa' bağımlıdır. İlk insanın iletişimde kullandığı araçlar, doğada buldukları taşlar, ağaç parçaları ve kemikler gibi doğa tarafından işlenmiş (Erdoğan, 2011: 104) maddelerdir.

Her ne kadar semboller çağı olarak adlandırabilirsek de, insanlık tarihinin ilk dönemlerine ilişkin, belirgin bir iletişim sisteminden söz etmek mümkün değildir. Başlangıçta tükettiğini üretebilen bir yapıda olmayan ilk toplulukların dünya ile olan ilişkisi onun iletişim şekline de yansımıştır. Önceleri doğaya mahkum yaşayan insan zamanla, bu mahkumiyeti kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmeyi öğrenmiştir.

Başlangıçta insan çalışarak çevresini yapay değişime uğratmış, yiyeceğini, giyeceğini ve barınağını üretmiştir. Bu dünyada ve dünya ile olma üretim ilişkisinde kendi gerçeğini ve bilinç yapısını biçimlendirmiştir (Erdoğan, 1999: 20). Zamanla daha da gelişen insan bugün ise kendi ürettiği nesnelere yapay bir

zeka bile sunacak seviyeye gelmiştir.

‘Bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrolündeki bir robotun çeşitli faaliyetleri zeki canlılara benzer şekilde yerine getirme kabiliyeti’ olarak tanımlanabilen yapay zekanın yolları ise elbette Paleolitik dönemlerden bugüne, ihtiyaçları doğrultusunda devrimler gerçekleştiren insanın birikimli ilerlemesinin bir sonucudur.

Paleolitik kavramı, 1865 yılında J. Lubbock tarafından Eski Taş Çağı’ını ifade etmek için ortaya atılmıştır. Paleolitik Çağ, insanlık tarihinin ilk basamağını oluşturmasının yanı sıra, bu tarihi sürecin % 99’undan daha uzun bir bölümünü kapsamaktadır. Günümüzden yaklaşık 2.5 milyon yıl önce, insanın Afrika kıtasında ilk aleti üretmesiyle başlamış, yine Yakındoğu’da günümüzden yaklaşık 20 bin, Avrupa’da ise 10 bin yıl önce sona ermiştir (Yalçinkaya, 2009).

İnsanın dünya ile olan iletişimi bu dönemde çeşitli işaretler vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Paleolitik ve Mezolitik dönem aynı zamanda insanların avcılık ve toplayıcılık yaptığı, mağara, kaya altı sığınakları, açık alanda yapılan barınaklar ve ağaç kavuklarında barındığı (Arslantaş, 2014: 319) bir dönemi de ifade etmektedir. İnsan, yerleşik yaşama geçiş bugünün deyişiyile ‘uygar’ toplumları yaratmadan önce bu evrelerden geçmiş ve doğadan bulduğu maddelere şekil vererek kendince bir iletişim kurmuştur.

Tarih öncesi dönemlere dair bütün bu bilgilerimizi o zamanlardan bugüne kalan nesnelere vasıtasıyla oluşturmaktadır.

Paleolitik insanlar, av eylemleri ve günlük işlemlerinde kullandıkları silah ve aletleri, yine çevrelerinde buldukları taş, kemik odun gibi hammaddelelerden çeşitli yontma ve işleme teknikleriyle üretiyorlardı. Bunlardan özellikle taştan olanlar, inorganik yapıları nedeniyle insanın en kalıcı belgeleri olarak günümüze ulaşabilmişlerdir. Organik yapıları nedeniyle, özellikle odun aletler, birkaç örnek hariç, zaman akımı içinde çürüyüp” (Yalçinkaya, 2009) yok olmuştur.

Yontulmamış taşlar bile antik ve ilkel toplumlar için son derece sembolik bir anlam taşımaktadır. Bu toplumlarda kaba/doğal taşların genellikle ruhların veya tanrıların ikamet ettiği yerler olduğuna inanılmaktadır. İlkel kültürlerde mezar taşları, sınır veya dini saygı nesnelere olarak (Jaffe, ty.: 233) kullanılmıştır. Bu kapsamda *Resim 1*’de dikey sıralar halinde dizilen ve kutsal ayinler ile dini törenlerde kullanıldığı düşünülen taşlar yer almaktadır.

Resim 1: Taş Sıraları / Carnac – Brittany (Jaffe, ty.: 233)

Öte yandan Paleolitik dönemlerde geliştirilen iletişimsel simgeler ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenerek geliştirilmiştir. Başlangıçta kullanılan basit aletler zamanla yerini biraz daha gelişmiş ve insanlar tarafından şekillendirilmiş aletlere bırakmıştır.

İnsan alt paleolitik dönemde (yaklaşık 600.000 yıl önce) Yakınoğu'da yaşamış olsa da, o günden bugüne hiçbir simge kalmamıştır. Yakınoğu'da simgelerin kullanıldığını ortaya koyan ilk materyaller MÖ 60.000 ile 25.000 yılları arasında süren Orta Paleolitik döneme aittir. İsrail'deki Qafzeh Mağarası'nda bulunan toprak boyası kalıntıları, mezarlara bırakılmış çiçek ve boynuz benzeri eşyalar, Kebara Mağarası'nda bulunmuş ve üzerine paralel çentik sıraları kazınmış kemik parçaları (Crowley ve Heyer, 2017: 36-37) o dönemlerde simgelerin kullanıldığını ortaya koyan verileri oluşturmaktadır. Bu kalıntılar dönemin insanların yaşam biçimlerine, inanışlarına dair ipucu sunmaktadır. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise başka bir görüşe göre;

Türkiye'deki alt Paleolitik merkezler, çoğunlukla açık hava merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağara buluntusu olarak alt Paleolitik, bugün için yalnızca Antalya yakınındaki Karain mağarasında ve İstanbul yakınındaki Yarımburgaz mağarasında bulunmuştur. Böyle bir yerleşim stratejisi, alt Paleolitik boyunca Anadolu'da genellikle sıcak ve daha sonra serin-sıcak bir iklimin egemen olmasıyla bağlantılı olmalıdır (Yalçınkaya, 2009).

Bu kapsamda Anadolu topraklarının da iletişim tarihi açısından son derece önemli olduğu yorumunda bulunmak mümkündür. *Resim 2*'de yer alan görselde de Karain Mağarası'nda bulunan yongalar yer almaktadır.

*Resim 2: Tayasiyen Yongalar / (Sağ: Üst yüz; Sol: Alt yüz)
Karain Mağarası – (Foto: Metin Kartal) (Yalçınkaya, 2009)*

Öte yandan ateşin kullanımının da Orta Paleolitik dönemlerde başladığı (Saran, ty.: 57) sanılmaktadır. Üst Paleolitik döneme gelindiğinde ise Batı Asya'da yeni bir ikonik simgeler kategorisi ortaya çıkmıştır. Yaklaşık MÖ 28.000

yıllarında, Hayonim’de bu sembeler bir atın incelikle çizilmiş hatlarını taşıyan taş plakalar biçiminde hazırlanmıştır. Öte yandan yaklaşık MÖ 15.000 ve 12.000 yılları arasına tarihlenen, Türkiye’deki Beldibi Mağarası’nın duvarlarına ve taşların üzerine çakmaktaşıyla çizilmiş boğa ve geyik imgeleri (Crowley ve Heyer, 2017: 37) yine bu sembelerden bazılarıdır.

Başka bir görüşe göre de hayvan resimleri son Buz Çağı’na (MÖ 60.000 ila 10.000 arasında) gitmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın sonlarında Fransa ve İspanya’daki mağara duvarlarında keşfedilmiştir. Paleolitik mağara resimleri neredeyse tamamen hayvan figürlerinden oluşmakta ve hareketleri, duruşları büyük bir ustalıkla gözlemlenmekte ve büyük bir sanatsal beceriyle (Jaffe, ty.: 234- 235) işlenmektedir.

Aşağıda yer alan görselde de geçmişi çizimlerin ipuçlarından yola çıkarak anlama ya da yorumlama şansı sunan mağara resimleri yer almaktadır.

Resim 3: Mağara Duvarı Çizimleri (Jaffe, ty.: 234)

Bu çizimler dönemin insanının birbiriyle kurduğu iletişimin yanı sıra, günümüz insanıyla kurduğu tarihsel bağın da bir parçasıdır. Kimilerine göre yazı, “resimsel temsilin evrimsel bir uyarlaması” (Harris, 1989: 100) olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu resimler taşıdıkları anlamların yanı sıra, başka teknolojik gelişmelerin önünü açması açısından da önemlidir.

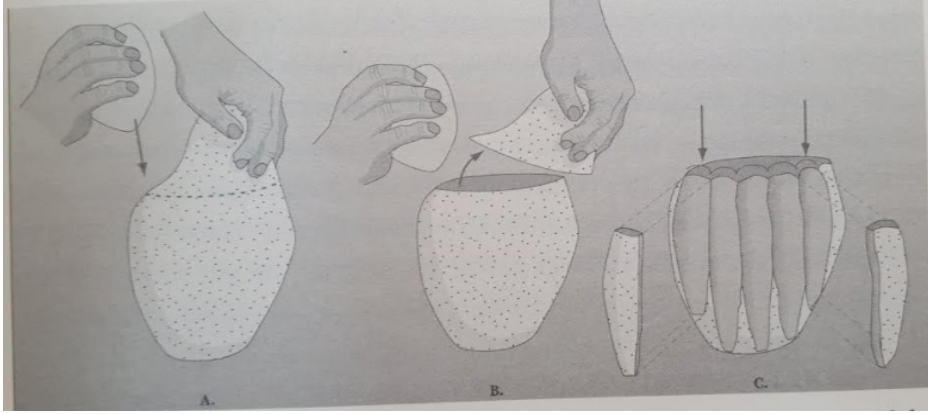
İletişimin bir parçası olan bu sembelerin ne anlama geldiğiyle alakalı çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Kimilerine göre;

Paleolitik ve Mezolitik döneme ait kesikli kemiklerin ve hayvan temsillerinin işlevi hakkında yalnızca varsayımda bulunulabilir. Andre Leroi-Gourhan bu ikonik temsilleri büyüsel dinsel anlam taşıyan sembeler olarak değerlendirmiştir. Ona göre hayvan imgeleri kutsal olan bir şeye göndermede bulunur, her bir tür karmaşık bir kozmolojiye ait bir görünümü temsil eder (Crowley ve Heyer, 2017: 37).

Kendini semboller üzerinden de gösteren iletişim şekli, bir toplumun yarınlarla kurduğu bağın da aracıdır. Dünü, bugünden bakarak anlayabilmek, bugüne kadar gelebilen bu sembollerin sayesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ilk

insanlar, bu semboller vasıtasıyla günümüz insanıyla da iletişim kurmaktadır.

Duvar resimlerinin yanı sıra Üst Paleolitik dönemin en belirgin aletleri kesici olanlardır. Buna ek olarak gravürler, kabartma heykeller, süs amaçlı takılar da bu döneme dair arkeoloji kayıtlarında yer almaktadır. Öte yandan Üst Paleolitik dönemde bıçak üretiminde kullanılan bir teknik karşımıza çıkmaktadır. Bu teknikte taşın üstü kırılarak bir düzlük elde edilmekte, sonra taş diklemesine kırılarak keskin uçlu aletler (Haviland vd. 2008: 17) elde edilmektedir. *Resim 4*'te yer alan görselde bu teknik anlatılmaktadır.

Resim 4: Keskin Uçlu Alet Yapımı (Haviland vd. 2008: 187)

İnsanlık için keskin uçlu aletler şekillendirilmemiş araçlardan daha işlevsel olmuştur. Bu aletler hayvanların kesilmesi ve gerekirse toprağın kazılması gibi işler için kolaylık sağlamıştır. Dolayısıyla söz konusu tekniğin insan yaşamında son derece olumlu etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

İnsan üretimi olan aletler yalnızca hayatı devam ettirmek için işlevsel şekilde tasarlanmamaktadır. Bunların içinde daha özel anlamlar taşıyan aletler de yer almaktadır. Örneğin süs eşyaları bunlardandır.

Mezopotamya Ur'da yapılan kazılar, MÖ 2.500'lerde Sümer elit kadınlarının kayın yaprağı şeklinde yapılmış bir çeşit altın taç taktıklarını göstermiştir. Figürler ve ilahi temsiller bir toplumun inanç ve ritüellerini (Besserat, 2009: 145) anlatmaktadır. Dolayısıyla o dönemin insanların neye inandığı, sosyal yaşamını nasıl sürdürdüğü, nasıl bir hayat yaşadığı bu nesnelere üzerinden anlaşılabilir. Dolayısıyla bu nesnelere bireyin bir yansımasını da oluşturduğu için birer iletişim sembolü olarak değerlendirilmelidir.

Günümüzden önce 20 bin yıl civarında çakmaktaşın ısısal işlemle geçirilmesinden sonra uygulanabilen ve 'bastırma yoluyla işleme' adı verilen bir teknik karşımıza çıkmaktadır. Bu teknikte Solütreen'in yaprak biçimli (defne yaprağı, söğüt yaprağı v.s.) parçaları ve saplı uçları (Yalçınkaya, 2009) şekil-

lendirilmiştir. *Resim 5*'te yer alan görselde şekillendirilmeye örnek oluşturacak bir nesne yer almaktadır.

Resim 5: Solütreen Defne Yaprığı Biçimli Uç / Pech de la Boissière - Fransa (Bosinski, 1990: 133'den akt. Yalçınkaya, 2009)

Tarih öncesi dönemlerde karşımıza çıkan bütün nesnelere aslında teknolojik gelişimin tarihsel bir şemasını da sunmaktadır. Çünkü her bir yenilik bir diğerini tetiklemiş ve insan bugün içinde bulunduğu dijital çağa böylece ulaşmıştır.

Yazılı Uygarlığı Öncelleyen Kayıt Biçimi

İnsanlığın teknolojik ilerlemesinin en büyük tetikleyicilerinden biri, alet kullanmasının yanı sıra bilgiyi de kayıt altına almayı öğrenmesi, dolayısıyla yazıyı bulması olmuştur. Böylece yeniliklerin, icatların başka bireylere, toplumlara ya da kuşaklara aktarılabilmesinin yolu açılmıştır. İşte yazının ortaya çıkması da kendinden önce kullanılan başka yenilikler sayesinde mümkün olmuştur. Bu yeniliklerden biri de kilin şekillendirilmesidir.

Bu yenilik Sümerlere uzanmaktadır. Kimilerine göre "(...) Sümer adı verilen Dicle ve Fırat ırmakları arasındaki Aşağı Mezopotamya, İ.Ö. 4. binyılın ortasında dünyanın uygar topluma geçilen ilk bölgesi olmuştur. Sümer, uygarlığın yalnızca 'ilk' değil, aynı zamanda uygarlığın, Eski Dünya'nın öteki bölgelerine yayıldığı 'tek' kaynağıdır" (Şenel, 2004: 40). Bu uygarlık, iletişim tarihi açısından da son derece önemli bazı adımların atılmasına olanak sağlamıştır.

Batı yazı sistemlerinin çoğunun evrimleşmiş olabileceği önemli bir grafik formu, MÖ 9. binyıldan başlayarak Mezopotamya'da muhasebe amaçları için geliştirilmiş bir işaret sistemidir. Tarımsal bir yaşam tarzına geçilen zamanda, Sümerler tarafından ortaya konulan bu sistem, farklı şekillerde ortaya çıkan bir dizi kil sembollerden meydana gelmektedir. Bu kil semboller koyun, sığır gibi hayvanların yanı sıra, tahıl gibi çeşitli malların (Olson, 1993: 4) kayıtlarını tutmak için de kullanılmaktadır. Ancak verilerin kayıt altına alınması da belli bir

birikimin sonucunda oluşmuştur.

Yaklaşık MÖ 30.000 yıllarındaki başlangıcından beri, veri işlemenin prehistorik Yakın Doğu'da gerçekleşen evrimi, her biri verilerle gittikçe artan bir özgüllükle ilgili olan üç temel aşamadan geçmiştir. Birincisi, Orta ve Üst Paleolitik dönemlerde, yaklaşık MÖ 30.000-12.000 yılları arasında, çetelelerin açıkça belirlenmemiş bir nesnenin tek bir birimine işaret etmeleriydi. İkincisi Neolitik dönemin başında, yaklaşık MÖ 8000 yıllarında, hesaptaşlarının belirli bir malın belirli bir birimini göstermeleriydi. Sonucusu ise, kent yaşamının başladığı yaklaşık MÖ 3100 yıllarında yazının bulunmasıyla birlikte, alışverişin, daha önceleri mühürle gösterilebilen muhataplarının adlarını kaydetmenin ve iletmenin olanaklı hale geliyordu (Crowley ve Heyer, 2017: 45).

Bugün verinin kaybolmasını neredeyse olanaksız hale getiren elektronik devrimler, işte bu sistemli ilerlemenin yansımasıdır. Bu sistemli ilerlemenin en somut hallerinden biri Hesaptaşı adı verilen sistemdir.

Resim 6'da hesaptaşının bir yansımasını bulmak mümkündür. Bu sistemde kil semboller belli bir mala karşılık gelmekte ve bu kapsamda büyük koniler büyük tahıl miktarını, küçük koniler daha az tahıl miktarını temsil etmektedir.

Resim 6: Kil Semboller (Swetz, 2012)

Mevcut arkeolojik kanıtlardan, bu killerin alacaklılar ve borçlular arasında birtakım eylemleri kaydetmek ve aynı zamanda sosyal mülkiyet ile borç ilişkilerini temsil etmek için kullanıldığını (Davies, 2009: 6) söylemek mümkündür.

Piktografik yazının icadının altyapısını oluşturan ve Sümer yazı sistemini anlamsallık, somutluk, sistemleştirme, kodlama, açıklık, gelişigüzellik, süreksizlik, fonetikten bağımsızlık, dizim ve ekonomik içerik açısından öncelleyen (Crowley ve Heyer, 2017: 43) bu hesaptaşlarının ortaya çıkışı, toplumsal

ilişkilerin gelişmesiyle de bağlantılıdır. Bu bağlantı ise yerleşik yaşamın bir sonucudur. Tarımsal uygarlık, sürüler halinde göç eden toplulukların tek bir bölgede konuşlanmasına olanak sağlamıştır.

Tarım, nüfus yoğunluğunu artırmış, bu da hiyerarşik sosyal organizasyon biçimleri, iş bölümü, kayıt tutma ve yazının geliştirilmesi (Davies, 2009: 7) gibi önemli adımların desteklenmesine olanak sağlamıştır. İşte bu halkın bir parçası da hesaptaşları olmuştur. Kilin yanı sıra eski çağlarda kullanılan başka malzemeler de, uygarlık açısından önem arz etmektedir.

Bu dönemde bakır gibi yeni malzemeler ve kilden şekillendirilip pişirilen çanak çömlekler kullanılmaya başlanmıştır. Bu çağın kendi içindeki ayrımı da bu malzeme grubuna göre yapılarak, 'çanak çömleksiz neolitik' ve 'çanak çömleklili neolitik' olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde tarımda yabancı tahılların ve baklagillerin dikilip yetiştirilmesine başlanmış, ayrıca bazı hayvanlar da evcilleştirilmiştir. Yerleşik düzen açısından ise başlangıçta birkaç kulübeden oluşan birimler giderek köy ve günümüz kasabaları ölçülerine (Öztañ, 2009) ulaşmıştır. Dolayısıyla insanlık bu dönemde büyük bir gelişme kaydetmiştir.

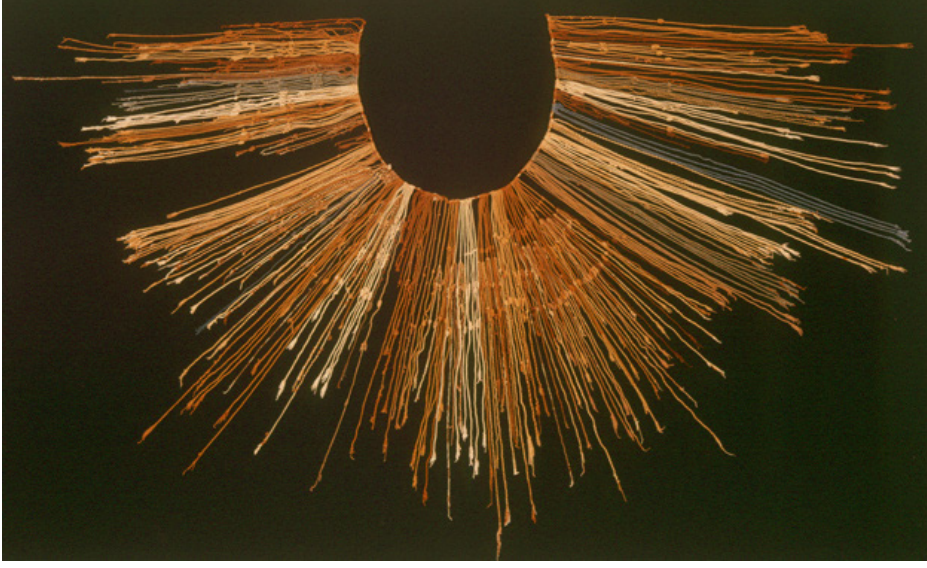
Öte yandan bu dönemlerde zanaat kollarının geliştiğini söylemek de mümkündür. "Bunlar alet ve taş kap yapımı, hasır- sepet örgücülüğü, deri- kemik işçiliği, takı yapımcılığı gibi çeşitler gösterir. Yeni malzeme ve tekniklerin denendiği bu zanaatlarda beceri kazanmış ustaların ürünleri dönemin sanat eserlerine dönüşür" (Öztañ, 2009). Bütün bunlar bireyler ya da topluluklar arasındaki ilişkilerin gelişme gösterdiğinin kanıtıdır. İş kollarının gelişmesi, buna ihtiyaç duyan insan sayısının fazlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla insanın gelişimiyle paralel olarak, iletişim kavramı da gelişme göstermektedir.

Kullanılan aletlerle beraber iletişim kavramı gelişme gösterdikçe, yazılı uygarlığa doğru giden yolun açılması da kaçınılmaz olmaktadır. İnsan gelişip, toplum büyüdükçe kayıt altına alma'nın daha pratik ve sistematik yolları açılmış ve en sonunda yazı hayatımıza dahil olmuştur.

Bir Bellek Yardımcısı Olarak 'Quipu'

Tarih öncesi dönemlerde kullanılan aletlerin yanı sıra, iletişim tarihi açısından önem arz eden bir başka nesne daha bulunmaktadır. Bu nesne yazı dışında kullanılan en önemli iletişim aletlerinden biridir. Tarih öncesi dönemlerin iletişim biçimleri, yazılı uygarlığı öncellediği için önemli görülmüş ve çalışma kapsamında ele alınmıştır. Ancak bu dönemin dışında bahsedilmesi gereken bir iletişim biçimi daha bulunmaktadır.

İnsanın kayıt altına alma ihtiyacı bellek yardımcıları aracılığıyla bir nebze de olsa giderilmiştir. İşte bu yardımcılarından biri de 'Quipu' adı verilen aletlerdir. *Resim 7'*de yer alan görsel bu aleti resmetmektedir.

Resim 7: Quipu (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Quipu>)

Bu alet, yazısı olmayan İnkaların kayıt ya da sicil tutmak için kullandıkları bir yöntemdir. Bu alette her düğüm, bir tip ticari işlemi göstermektedir (Saran, ty.: 259). Değişik renk ve uzunlukta üzerinde düğümler bulunan iplerden oluşan 'quipu'larda renkler nesnelere, düğümler ise sayıları göstermektedir. Çeşitli yerlerden toplanan vergiler, tarımsal üretim, tahta geçen kralların sırası (Baldini, 2000: 17-18) gibi durumlar bu 'quipu'lar aracılığıyla kayıt altına alınmaktadır. Semboller vasıtasıyla iletişim kurmanın en somut örneklerinden olan 'quipular'dan bazıları günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Bu 'quipular'dan bazıları uzunluk olarak 3 metrenin üzerinde, kordon sayısı olarak da 2 bin (Davies, 2009: 3) kadardır. 'Quipular'ın "sadece bir kayıt veya hesap aracı olmayıp ikili sayı sistemini kullanan ilkel bir bilgisayara benzediği, bu bakımdan üç boyutlu bir yazı dili olabileceği" (Bayram, 2016: 480) gibi iddialar da bulunmaktadır. Dolayısıyla 'quipu'ların da iletişim tarihi içerisinde, özellikle de iletişimin sistemik bir yapıya kavuşturulması sürecinde son derece önemli olduğu aşikardır.

Tarih öncesi ya da sonrası dönemlerde iletişim amaçlı kullanılan bütün nesnelere insanın yaşam biçimini dışı vuran birer unsur olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle iletişim tarihi sürecinde geliştirilmiş ve kullanıma girmiş bütün aletler, evrensel yeniliklerin yolunu açtıkları için uygarlık tarihinin ortak bir mirası ve iletişim sisteminin gelişmesinin önemli aşama ve unsurları olmuşlardır.

Diğer yandan iletişimin tarihinin gelişimi sürecinde yapılan her bir icadın yaşamın içerisine nasıl eklendiği, ilişkileri nasıl biçimlendirdiği, toplumsal,

kültürel ve ekonomik yapıları nasıl etkilediği gibi sorulara derinlikli yanıtlar bulunması burada çok önemlidir. Ancak böyle bir analitik bakışla iletişimin tarihini, dolayısıyla da insanlığın tarihini, farklı boyutlarıyla ve gerçeğe en yakın biçimiyle anlamak ve anlatmak mümkün olabilecektir.

Sonuç

Bu çalışmadan da görüleceği üzere insan, tarih boyunca çevresiyle etkileşim halinde olmuştur. Daha doğrusu insan, içerisine doğduğu dünyanın öznesi olmak, onu kendi istekleri, arzuları ve çoğu zaman da hırsları doğrultusunda değiştirmek ve dönüştürmek için çaba göstermiştir. Bu çabaları bazen insanlık için yararlı olabilecek adımların atılması biçiminde olmuş, bazen de insanlığı felaketine yol açmıştır. Ama her durumda insanlık, attığı her adımda aslında kendi tarihine yeni bir şeyler eklemiştir. Yapılan her icat, atılan her yeni adım zaman zaman acılara yol açsa da genel anlamda ve zamanın bütünselliği içerisinde bakıldığında, insanlığın gelişimi, toplumsal yapıların biçimlenmesi, insanların sistem kurması, dolayısıyla da uygarlaşmasına olanak vermiştir.

Kaynakça

- Arslantaş, Y. (2014). "Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24(2). 319-343.
- Baldini, M. (2000). *İletişim Tarihi*. (G. Batuş, çev.). İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Bayram, M. (2016). "İnka Devlet Teşkilâtı ve Pax Incaica'nın Temelleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(42). 477-482.
- Besserat, D. S. (2009). "Tokens and Writing: The Cognitive Development". *Scripta*. 1. 145-154.
- Crowley, D. ve Heyer, P. (2017). *İletişim Tarihi*. (Berkay Ersöz, çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Davies, P. B. (2009). "Information Systems as Socio-Technical or Sociomaterial Systems". *AMCIS 2009 Proceedings*. 705. <http://aisel.aisnet.org/amcis2009/705>.
- _____ (2009). "Neolithic Informatics: The Nature of Information". *International Journal of Information Management*. 29(1). 3-14.
- Erdoğan, İ. (1999). "İlk Çağlardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Kültür ve İletişim*. 2(2). 15-47.
- _____ (2011). *İletişimi Anlamak*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Güngör, N. (2017). *İletişime Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Harris, R. (1989). "How Does Writing Restructure Thought?". *Language&Communi-*

- cation*. 9(2/3). 99-106.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D., McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji*. (çev. İ. D. E. Sarioğlu, çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Henderson, J. L. (tarih yok). "Ancient Myths and Modern Man". C. G. Jung (ed.) *Man and his Symbols*. (104-157). New York: Anchor Press Doubleday.
- Jaffe, A. (tarih yok). "Symbolism in the Visual Arts". C. G. Jung (ed.) *Man and his Symbols*. (230-271). New York: Anchor Press Doubleday.
- Jung, C. G. (tarih yok). "Approaching the unconscious". C. G. Jung (ed.) *Man and his Symbols*. (18-103). New York: Anchor Press Doubleday.
- Kottak, C. P. (2001). "Modern İnsanın Ortaya Çıkışı". (G. Uysal, çev.). *Antropoloji*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Olson, D. R. (1993). "How Writing Represents Speech". *Language & Communication*. 13(1). 1-17.
- Öztan, A. (2009). *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları, Neolitik Çağ (Yeni Taş/Cıvalı Taş Çağı)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- "Quipu". (tarih yok). *Wikipedia*. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Quipu>.
- Saran, N. (tarih yok). *Antropoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Sauer, K. (2017). "From Counting to Writing: The Innovative Potential of Bookkeeping in Uruk Period Mesopotamia". P. W. Stockhammer ve J. Maran (ed.) *Appropriating Innovations: Entangled Knowledge in Eurasia, 5000-1500 BCE*. (12-28). Birleşik Krallık: Oxbow Books.
- Siegelau, S. (1979). "A Communication On Communication". A. Mattelart ve S. Siegelau (ed.) *Communication and Class Struggle: 1. Capitalism, Imperialism*. Büyük Britanya: International Mass Media Research Center.
- Swetz, F. J. (2012). Mathematical Treasure Mesopotamian Accounting Tokens. <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/mathematical-treasure-mesopotamian-accounting-tokens>. 17 Mart 2018.
- Şenel, A. (2004). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Yalçınkaya, I. (2009). "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları, Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı / Yontma Taş Çağı)". *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*. [https://www.kulturportali.gov.tr/contents/files/Paleolitik%20C3%87a%C4%9F%20\(Eski%20Ta%C5%9F%20C3%87a%C4%9F%C4%B1Yontma%20Ta%C5%9F%20C3%87a%C4%9F%C4%B1\).pdf](https://www.kulturportali.gov.tr/contents/files/Paleolitik%20C3%87a%C4%9F%20(Eski%20Ta%C5%9F%20C3%87a%C4%9F%C4%B1Yontma%20Ta%C5%9F%20C3%87a%C4%9F%C4%B1).pdf). 20 Şubat 2018.

